

УДК 82.0(091)

Актуальнасць навуковай спадчыны А.М. Весялоўскага*

В.Ю. Бароўка

Разглядаецца навуковая спадчына гісторыка і тэарэтыка літаратуры Аляксандра Мікалаевіча Весялоўскага. На падставе падрабязнага аналізу работ акадэміка Весялоўскага “Аб метады і задачах гісторыі літаратуры як навукі”, “З уводзін у гістарычную паэтыку”, “З гісторыі эпітэты”, “Псіхалагічны паралелізм і яго формы ў адлюстраваннях паэтычнага стылю”, “Тры раздзелы з гістарычнай паэтыкі” робіцца вывад аб актуальнасці тэарэтычных палажэнняў, выказаных вучоным, для літаратуразнаўчай метадалогіі XXI стагоддзя, для даследавання спецыфікі эстэтычнай ідэнтыфікацыі нацыянальных літаратур, асабліва ў эпоху глабалізацыі.

Літаратуразнаўцам шырокага навуковага кругагляду па праву называюць Аляксандра Мікалаевіча Весялоўскага (1838–1906). В.М. Жырмунскі з глыбокай павагай пісаў пра акадэміка Весялоўскага: “Па свайму навуковаму кругагляду, выключнай шырыні сваіх ведаў, глыбіні і арыгінальнасці тэарэтычнай думкі ён намнога пераўзыходзіў большасць сваіх сучаснікаў, як рускіх, так і замежных” [1, с. 85]. Навуковая спадчына гэтага выдатнага рускага вучонага ўключае больш за 280 артыкулаў і кніг. Па сведчанні яго вучня У.Ф. Шышмарова, поўны збор твораў Весялоўскага павінен быў бы ўключаць звыш 26 тамоў.

А.М. Весялоўскі нарадзіўся ў 1838 годзе ў небагатай дваранскай сям’і ў Маскве. Яго бацька працаваў выкладчыкам у адным з маскоўскіх кадэцкіх корпусаў. Пасля заканчэння гімназіі Весялоўскі паступіў на славесны факультэт Маскоўскага універсітэта. Значны ўплыў на фарміраванне навуковых інтарэсаў будучага акадэміка ў студэнцкія гады (1854–1858) аказаў прадстаўнік рускай міфалагічнай школы Ф.І. Буслаеў. У 1858 годзе А.М. Весялоўскі закончыў універсітэт і быў пакінуты там для падрыхтоўкі да прафесарскага звання. З-за недахопу матэрыяльных сродкаў ён стаў дамашнім настаўнікам у сям’і рускага пасла ў Іспаніі князя Галіцына, служба дала магчымасць маладому філолагу пабываць у Іспаніі, Францыі, Італіі, Англіі, бліжэй пазнаёміцца з культурай гэтых краін. У 1862 годзе Весялоўскі атрымаў казённую ступень для навучання за мяжой. Пасля 2 гадоў камандзіроўкі ён адправіўся ў 1864 годзе ў Італію, дзе да 1867 года займаўся ўдасканаленнем сваіх ведаў у галіне італьянскай літаратуры. У 1870 годзе Весялоўскі вярнуўся ў Расію і абараніў магістэрскую дысертацыю “«Віла Альберці». Новыя матэрыялы для характарыстыкі літаратурнага і грамадскага пералому ў італьянскім жыцці XIV–XV стагоддзяў”, якая першапачаткова была надрукавана на італьянскай мове, а ўжо потым выйшла на рускай мове; быў абраны штатным дацэнтам Санкт-Пецярбургскага універсітэта, а пасля

* Да 170-годдзя з дня нараджэння вучонага.

абароны доктарскай дысертацыі “Славянскія сказанні аб Саламоне і Кітаўрасе і заходнія легенды аб Марольфе і Мерліне” – прафесарам. У 1880 годзе вучоны стаў акадэмікам.

Сферай навуковых інтарэсаў Аляксандра Мікалаевіча былі літаратура Адраджэння, галоўным чынам, італьянская; сярэднявечча і фальклор, гістарычная паэтыка, рускі рамантызм. Смелы палёт навуковай думкі дазволіў Аляксандру Весялоўскаму ўнесці важкі ўклад у навуку пра літаратуру. У.Ф. Шыпмароў заўважыў пра свайго настаўніка: “Навука была нейкім натуральным выяўленнем ягонага “я”, натуральным зместам ягонага жыцця. Вучоны па жыцці, ён быў жывым чалавекам у навуцы” [2, с. 285], бо працаваў шмат, апантана і самааддана.

Сваімі папярэднікамі ў навуцы Весялоўскі называў прадстаўнікоў гісторыка-этнаграфічнай школы Мюленгофа, Вакернагеля, Ліліенкрона, Уланда, шведскага паэта і фалькларыста Гейера, ідэі якіх знайшлі ініцыятыўна-творчае развіццё ў працах Аляксандра Мікалаевіча.

Праграмныя палажэнні сваёй навуковай дзейнасці Весялоўскі сфармуляваў ужо ў лекцыі, прачытанай 5 кастрычніка 1870 года перад калегамі па кафедры гісторыі ўсеагульнай літаратуры Санкт-Пецярбургскага універсітэта. Лекцыя называлася “Аб метадзе і задачах гісторыі літаратуры як навукі”. У ёй малады вучоны закрануў праблему метадалогіі аналізу канкрэтных літаратурных твораў і сусветнага літаратурнага працэсу ўвогуле. Весялоўскі прапаноўваў на аснове мовазнаўчага разбору і гістарычнага каментарыя тэксту падыходзіць да больш плённага аналізу. Ён нагадаў, што ў Германіі кафедры ўсеагульнай літаратуры існуюць як кафедры германскай і раманскай філалогіі. Даследаванне літаратурных твораў там звычайна абмежавана лінгвістычным аналізам тэксту, дапоўненым літаратурнымі каментарыямі. Такі падыход Весялоўскаму ўяўляўся празмерна вузкім: “Цёмныя лёсы старажытнага верхняемецкага пісьменства не могуць абудзіць у нас асаблівай цікавасці; мы не супраць прыняць вынікі даследавання па гэтай частцы, але ці задумаемся мы самі зрабіць роспукі. З другога боку, бяспрэчна, што пытанне пра нямецкія сагі і французскія “chansons de geste” можа асвятліць нам асаблівае рускай песеннай творчасці; што руская літаратура XVIII ст. незразумелая без добрага знаёмства з сучасным рухам думкі ў Англіі і Францыі; але ўсё гэта – задачы, прадастаўленыя гісторыку рускай літаратуры, ці тыя, якія яшчэ чакаюць яго ўвагі; гісторык жа агульнай літаратуры можа падрыхтаваць яму матэрыялы, але сам прыступіць да вырашэння ў дадзеным выпадку не адважыцца з-за перасцярогі, каб зброя аналізу не разраслася ў яго руках да камічнай несуразмернасці са значэннем з’явы, якую ён возьмецца асвятляць” [3, с. 33]. Гісторыя ўсеагульнай літаратуры ў Францыі і Італіі, па сведчанні Весялоўскага, выкладаецца на прынцыпах агульнаадукацыйнасці, бо за аснову вывучэння гісторыі ўсеагульнай літаратуры выбіраецца пэўная эпоха, напрыклад, Рэнесанс, ці агульныя асаблівае развіцця народа, ці знакамiты аўтар у яго ўзаемадачынненнях з сучаснікамі, напрыклад, Дантэ, Шэкспір, Сервантэс. Так, гісторыю англійскай літаратуры і жыцця некаторыя вучоныя спрабавалі вывесці з карэляцыі англасаксонскіх і нарманскіх элементаў, іх барацьбы і прымірэння, “і факты, здавалася, укладваліся ў гэтыя абагульненні. Але гэтыя абагульненні няпоўныя, бо набытыя без прытрымлівання ўмоў паступовасці, пра якія гаварылася вышэй. Яны могуць не супярэчыць умовам навуковым, але супадзенне тых і іншых будзе выпадковым” [3, с. 37].

Весялоўскі не адмаўляў таго, што творчасць вядомага пісьменніка дае падставы для навуковых абагульненняў адносна характару пэўнай эпохі і характару развіцця культуры, але лічыў гэты факт невычарпальным для характарыстыкі эпохі і развіцця літаратуры. Гаворачы пра абагульненні, Весялоўскі звяртаўся да праблем аб'ектыўнасці, аргументаванасці абагульненняў у навуды. На думку Аляксандра Мікалаевіча, навуковае абагульненне можна атрымаць толькі шляхам супастаўлення вялікай колькасці фактаў, таму Гібону, напрыклад, яго кніга каштавала дваццаці гадоў жыцця, а Боклю – наогул усяго жыцця. Пры гэтым адзначалася, што нават і на аснове вывучэння вялікай колькасці фактычнага матэрыялу могуць быць зроблены памылковыя абагульненні. А. Весялоўскі папярэджваў, што навукоўца не мае права на паспешлівыя ці на штучна зробленыя абагульненні: “Яшчэ горш бывае, калі абагульненне атрымана нават не з такога аднабаковага, няпоўнага вывучэння з’яў, а прынята на веру з якой-небудзь іншай крыніцы, гэта можа быць непрадузятая думка, перакананне публіцыста і да т.п. Я, напрыклад, лічу, што сенсуальна-рэалістычны погляд на свет ёсць характэрная асаблівасць рускага светаўспрыняцця. Я бяруся шукаць факты, якія пацвярджаюць маю думку: адны з іх адпавядаюць гэтаму, другія паддаюцца лёгкай напярэжцы. Факты абраны, падведзены пад адзін пункт погляду, і выйшла кніга. Кніга добрая, погляд у значнай ступені правільны; але ні той, ні іншы не навуковыя, таму што нядоказныя. Не даказана галоўнае палажэнне, магчыма таксама, яго і ўвогуле нельга даказаць. Магу сказаць, што светапогляд, выстаўлены як характэрна рускі, зусім не абавязковы для Расіі; што быў час, калі ён пераважаў на Захадзе; што калі ён характарызуе што-небудзь, то не расу, не народ, не дадзеную цывілізацыю, а вядомы культурны перыяд, які паўтараецца, пры пэўных аднолькавых умовах у розных народаў. Значыць, ці абагульненне не поўнае, г. зн. мала абрана матэрыялу для параўнання; ці яно ўзятае на веру, не здабытае з фактаў, а факты да яго прыкладзены; у гэтым выпадку яно ненавуковае” [3, с. 36]. “Поўнае абагульненне” А.М. Весялоўскі лічыў ідэалам навукі, да якога можна наблізіцца шляхам няспешлівага назірання набывае шляхам аналізу прыватных абагульненняў. Думкі вучонага пра аб'ектыўнасць і доказнасць у гуманітарных навукі і сёння маюць значную актуальнасць у святле папулярнай зараз постструктуралісцкай метадалогіі, якія грунтуецца на прынцыповым індэтэрмінізме і суб'ектыўным даследчыцкім падыходу да літаратурных з’яў.

Навука, на думку Весялоўскага, па азначэнні не можа быць дагматычнай, яна павінна развівацца, улічваць новыя факты, асабліва пры рэканструяванні этапаў літаратурнага працэсу. Аляксандр Мікалаевіч напаміну пра вядомую ў нямецкай эстэтыцы XIX стагоддзя тэорыю ўзнікнення літаратурных родаў, калі літаратуразнаўцы на аснове абагульнення вопыту антычнай літаратуры прыйшлі да высновы, што спачатку ўзнік эпас, а потым лірыка і драма: “Высветлілася, нарэшце, што драма існавала задоўга да эпасу і пры гэтым з эпічным зместам: прыклад гэтага – сярэднявечныя містэрыі і народныя гульні, што суправаджалі гадавыя святы і адрозніваліся выключна драматычным характарам. Але ж тое самае можна сказаць і пра лірыку; ведзьскія гімны і тыя кароткія песні, кантылены, з якіх склаліся вялікія народныя песні, адрозніваліся лірычным ладам. Нямецкая эстэтыка ігнаруе містэрыю, а народнай песні адцяла толькі дробнае службовае месца ў адзеле лірыкі. Але такое ігнараванне ні да чаго не прыводзіць; эстэтыцы ўсё ж давадзецца перабудавацца,

дзвядзецца больш строга аддзяліць пытанні формы ад пытанняў светасузірання. Тое, што мы маглі б назваць эпічным, лірычным, драматычным светасузіраннем, павінна было б на самай справе выступаць у вядомай паслядоўнасці, якая вызначаецца ўсё большым і большым развіццём асобы, хаця я рызыкну выказаць меркаванне, што гэтая паслядоўнасць не да канца ўгадана нямецкай эстэтыкай. Што датычыцца формаў эпасу, лірыкі і драмы, ад якіх пайшлі назвы вядомых паэтычных родаў і эпох паэзіі, то яны былі дадзены задоўга да з'яўлення ў гісторыі тых асаблівасцей светапогляду, на якія мы перанеслі вызначэнне эпічнага, лірычнага і да т.п. Гэтыя формы – натуральнае выяўленне думкі; каб з'явіцца, ім не было чаго чакаць гісторыю» [3, с. 38–39].

У лекцыі перад калегамі Весялоўскі выказаў і свае адносіны да тэарэтыка-метадалагічных магчымасцей кампаратывістыкі шляхам пастаноўкі гіпатэтычных пытанняў рытарычнага характару: “Ці не абмежавана паэтычная творчасць вядомымі пэўнымі формуламі, устойлівымі матывамі, якія адно пакаленне пераняло ад папярэдняга, а гэта ад трэцяга, першавобразы якіх мы непазбежна сустрэнем у эпічнай даўніне і далей, на ступені міфа, у канкрэтных вызначэннях першабытнага слова?”; “Кожная новая эпоха ці не працуе над здаўна заведзенымі вобразамі, абавязкова круцячыся ў іх межах, дазваляючы сабе толькі новыя камбінацыі старых і толькі напаўняючы іх тым новым разуменнем жывага, якое ўласна і складае яго прагрэс перад мінулым?” [3, с. 40].

Пры вызначэнні прадмета гісторыі літаратуры А.М. Весялоўскі падкрэсліваў: “Гісторыя літаратуры, у шырокім сэнсе гэтага слова, – гэта гісторыя грамадскай думкі, наколькі яна выявілася ў руху філасофскім, рэлігійным, паэтычным і замацавана словам” [3, с. 41].

На пачатку навуковай дзейнасці вучоны шмат даследаваў мастацкія помнікі перыяду італьянскага адраджэння. У гэтых работах акцэнтавалася цесная сувязь літаратуры з грамадскім жыццём. Былі ў Весялоўскага і цікавыя артыкулы аб творчасці Рабле і Роберта Грына, папярэдніка Шэкспіра, што прама ўказвае на рознабаковасць даследчыцкіх інтарэсаў Аляксандра Мікалаевіча.

Шырокі навуковы погляд на літаратуру і літаратурную творчасць развіваўся ў рабоце “З уводзін у гістарычную паэтыку”, дзе Весялоўскі разважаў над асаблівасцямі прадмета гісторыі літаратуры, над дэтэрмінантамі літаратурнага працэсу і фактарамі, якія ўплываюць на ўспрыняцце мастацкіх твораў. Ён пісаў: “Гісторыя літаратуры нагадвае геаграфічную паласу, якую міжнароднае права асвятліла як *res nullis* <лат. – нічыяная паласа>, куды заходзяць паляваць гісторык культуры і эстэтык, зрудыт і даследчык грамадскіх ідэй” [3, с. 48]. Гісторыя літаратуры, па Весялоўскаму, цесна звязана з гісторыяй (у шырокім сэнсе) быту народа. Так, адказваючы на пытанне, чаму славянскі Усход не даў шматлікіх узораў прыгожага пісьменства свецкага характару, асабліва лірыкі, вучоны адзначаў: “Калі заходнюю літаратуру можна ўявіць сабе як вынік скрыжавання народнага з класічна лацінскім, то на славянскім Усходзе такое скрыжаванне адбылося ў больш вузкім сэнсе, вызначаным мэтам пісьменнасці і царкоўнай асветы” [3, с. 50]. На Захадзе сацыякультурныя абставіны былі іншыя, таму там актыўна развіваліся свецкая паэзія і драматургія. Там існавала карнавальная традыцыя, царква дала містэрыю, містэрыя потым стала ўключаць некаторыя моманты,

сцэнкі народнага жыцця. У часы сярэднявечча нават у царкоўных манастырах чыталі камедыі Тэрэнцыя. З XVI стагоддзя драма на Захадзе стала прызнаным літаратурным жанрам. “Калі літаратура адлюстроўвае запатрабаванні жыцця, то паміж імі і вядомымі паэтычнымі формамі дазволена адзначыць некаторую адпаведнасць, калі б нават тыя і іншыя не развіваліся сумесна; засвойваецца толькі тое, для чаго ёсць перадумова ў свядомасці, ва ўнутраных патрабаваннях духа” [3, с. 51]. Згодна Весялоўскаму, жыццё, побыт, вера заўсёды накладваюць значны адбітак на літаратурныя творы. Вучоны прызнаваў, што пісьменнікі могуць запазычаць матывы ў літаратуры ранейшага часу, але трактаваць яны іх будуць у адпаведнасці са сваім часам і створанымі гэтым часам абставінамі жыцця. У якасці прыкладу Весялоўскі прыводзіў агульнавядомы сюжэт пра Амура і Псіхею, што нарадзіўся з міленійскай казкі, якая ў мастацкай форме адлюстроўвала асаблівасці экзагамічных адносін: у Апулея была пададзена рамантычная гісторыя кахання, у часы ранняга хрысціянства вобраз Псіхеі стаў сімвалам душы, разлучанай з целам, сюжэт успрымаўся на хрысціянскай падаснове.

Весялоўскі распрацаваў параўнальна-гістарычны метад даследавання літаратурных з’яў, характэрнымі асаблівасцямі якога сталі “універсалізм, імкненне да максімальна шырокага ахопу ўсіх з’яў сусветнай культуры” [1, с. 114].

Значнае месца ў навуковай спадчыне выдатнага літаратуразнаўцы належала даследаванню сродкаў мастацкай выразнасці. Важкім укладам у распрацоўку тэорыі эпітэта стала праца А.М. Весялоўскага “3 гісторыі эпітэта”. Сутнасць канцэпцыі вучонага раскрывалася ў самым пачатку работы “Калі я скажу, што гісторыя эпітэта ёсць гісторыя паэтычнага стылю ў скарочаным выданні, то гэта не будзе перабольшваннем. І не толькі стылю, але і паэтычнай свядомасці ад яе фізіялагічнага і антрапалагічнага пачаткаў і іх выяўленняў у слове – да іх запрыгоньвання ў рады формул, якія напаўняюць зместам чарговыя грамадскія светасузіранні. За асобным эпітэтам, да якога мы адносімся абьякава, так мы да яго прывыклі, ляжыць далёкая гісторыка-псіхалагічная перспектыва, назапашванне метафар, параўнанняў і абстрагаванняў, цэлая гісторыя густы і стылю ў яго эвалюцыі ад ідэй карыснага і жаданага да вылучэння паняцця прыгожага” [3, с. 59]. Эпітэт, у трактоўцы Весялоўскага, этымалагічна ўтрымлівае ў сабе тую ці іншую інфармацыю пра жыццё пэўнага народа. Для прыкладу, зялёныя шляхі ў паўночнаеўрапейскай і англасаксонскай паэзіі прама ўказваюць на жыццёвыя рэаліі: дарог няма, шлях ідзе зялёным полем, адсюль азначэнне *зялёны шлях*. Нараджэнне забабонаў, па Весялоўскаму, цесна звязана са стратай словам у больш познія часы ў вачах людзей прамой сувязі з азначаемым: “У нашай культурна-гістарычнай і этнаграфічнай мове ўвайшло ў ход слова перажыванне (*survivals*) і нават забабон (рус. пережиток – В.Б.); па сутнасці перажывання няма, таму што ўсё адпавядае нейкай патрэбе жыцця, нейкаму пераходнаму адценню думкі, нішто не жыве гвалтоўна. Сучасныя забабоны адносяцца да язычніцкага міфа ці абраду як паэтычныя формулы мінулага і цяперашняга: гэта кадры, у якіх прывыкла працаваць думка і без якіх яна не можа абысціся” [3, с. 74].

Чарговай удалай спробай паказаць сувязь жыцця народа і яго творчасці стала работа Весялоўскага “Эпічныя паўторы як храналагічны элемент”, дзе прасочваліся генезіс, дынаміка і эвалюцыя функцый паўтораў у народнай паэзіі. У якасці ілюстрацыйнага матэрыялу вучоны прыводзіў прыклады са “Смаленскага

этнографічнага зборніка” У. Дабравольскага. На падставе вялікай колькасці прааналізаваных фактаў навукоўца рабіў вывад, што не толькі гісторыя эпітэта, але і гісторыя паўтораў паслужыць вывучэнню “храналогіі літаратурнай творчасці там, дзе іншыя крытэрыі апынуліся б недастатковымі або далі б сумніўныя вынікі” [3, с. 100].

Арыгінальнымі нагляданнямі і вывадамі адрознівалася таксама работа “Псіхалагічны паралелізм і яго формы ў адлюстраваннях паэтычнага стылю”. Пабудаваная Весялоўскім тэорыя “псіхалагічнага паралелізму” як асновы паэтычнай вобразнасці абапіралася і развівала вучэнне Э. Тайлара аб першабытным анімізме. А. Весялоўскі разглядаў міфалагічнае “адухаўленне прыроды” не як агульную і нязменную ўласцівасць чалавечай псіхікі, а як заканамерную дзейнасць чалавечай свядомасці на пэўнай стадыі грамадскага развіцця. На падставе аналізу ўзораў вуснай народнай паэзіі Аляксандр Мікалаевіч папярэджваў, што паспешлівыя вывады ніколі не набліжаюць да ісціны: “У адмоўным паралелізме бачылі нешта народнае ці расавае, славянскае, у чым тыпова выявіўся асаблівы элегічны склад славянскага лірызму. З’яўленне гэтай формулы і ў іншых народных лірыках уводзіць гэта тлумачэнне ў належныя межы; можна гаварыць хіба аб большай распаўсюджанасці формулы на глебе славянскай песні, з чым разам ставіцца пытанне аб прычынах гэтай перавагі. Псіхалагічна на адмоўную формулу можна глядзець як на выхад з паралелізму, станоўчую схему якога яна ўспрымае як сфарміраваную [3, с. 145].

У параўнанні са сваімі папярэднікамі Весялоўскі паглыбіў праблему псіхалагічнага паралелізму: ён раскрыў пазнавальную аснову формулы паралелізму, закладзеную ў асаблівасцях першабытнага мыслення; разгледзеў псіхалагічны паралелізм як крыніцу народна-паэтычнай вобразнасці – параўнанні, метафары, традыцыйную сімваліку народнай паэзіі, прапанаваў зрабіць міжнародны слоўнік паэтычнай мовы.

А.М. Весялоўскаму належала ідэя стварэння спецыяльнай літаратуразнаўчай дысцыпліны – гістарычнай паэтыкі. “Гістарычная паэтыка”, па сцвярджэнні Жырмунскага, была задумана А.М. Весялоўскім “як шырокае параўнальна-гістарычнае абагульненне вялікага матэрыялу прыватных эмпірычных фактаў, назіранняў і даследаванняў этнаграфіяй, фалькларыстыкай і літаратуразнаўствам XIX стагоддзя” [4, с. 20]. “Гістарычная паэтыка” пазначыла наступныя праблемы развіцця паэзіі: першабытны сінкрэтызм і эвалюцыя жанраў, становішча паэта і грамадская функцыя паэзіі, развіццё паэтычнай мовы, паэтыка сюжэтаў. Смелым навуковым асэнсаваннем праблем развіцця славеснасці вылучаліся “Тры раздзелы з гістарычнай паэтыкі”. У першым раздзеле “Сінкрэтызм старажытнай паэзіі і асновы дыферэнцыяцыі паэтычных родаў” Весялоўскі пазначыў, што “спроба зрабіць генетычнае азначэнне паэзіі з пункту гледжання яе зместу і стылю на эвалюцыі міфа-мовы будзе па неабходнасці няпоўнай, калі не ўлічваць адзін з найбольш істотных элементаў азначаемага: рытму. Яго гістарычнае значэнне ў сінкрэтызме старажытнай паэзіі: я маю на ўвазе пад ім спалучэнне рытмаваных, архестычных (танцавальных – В.Б.) рухаў з песняй-музыкай і элементамі слова” [3, с. 155]. Згодна з гіпотэзай А. Весялоўскага, у “старажытным спалучэнні” дамінавала роля рытму, які паслядоўна нармаваў мелодыю і тэкст. Роля ж тэксту спачатку была даволі сціплай: гэта былі выгукі, выяўленне эмоцый, некалькі

малазначных, незмястоўных слоў, носьбітаў тэксту і мелодыі. “З гэтай ячэйкі змястоўны тэкст развіўся ў марудным ходзе гісторыі” [3, с. 155]. Перавага рытмічна-меладычнага пачатку ў складзе старажытнага сінкрэтызму, па версіі Весаляўскага, надавала тэксту толькі службовую ролю, указвала на такую стадыю развіцця мовы, калі яна яшчэ не валодала ўсімі сваімі сродкамі, і эмацыянальны момант ёй быў мацнейшы за змястоўны, які патрабуе для свайго выяўлення больш-менш развітага сінтаксісу, што абумоўлівае, у сваю чаргу, большую складанасць духоўных і матэрыяльных інтарэсаў асобы і грамадства. Потым у працэсе эвалюцыі выгук і малазначная фраза, што паўтараецца без разбору, як апора напеву, ператворыцца ў нешта больш цэльнае, у “сапраўдны тэкст, эмбрыён паэтычнага”; “новыя сінкрэтычныя формы вырастуць з асяроддзя старых”, а змест стане больш разнастайным “у аднаўраўдненні з дыферэнцыяцыяй бытавых адносін, а калі ў народа з’явіцца і асобная памяць мінулага, створыцца і паэтычнае паданне, што чаргуецца са старой імправізацыяй; песня стане пераходзіць з роду ў род, ад адной народнасці да другой, не толькі як мелодыя, але і як сам па сабе цікавы тэкст” [3, с. 160].

Весаляўскі лічыў, што рэканструяваць гісторыю развіцця літаратуры нельга толькі на аснове фактаў развіцця аднаго прыгожага пісьменства Старажытнай Грэцыі, таму аргументавана крытыкаваў пазіцыі Г.-В.-Ф. Гегеля і Ж.-П. Рыхтара. Гегель, як вядома сцвярджаў, што спачатку зарадзіўся эпас, а потым – лірыка і драма, паводле Жана-Поля Рыхтара, спачатку лірыка, а потым – эпас і драма. У Весаляўскага быў свой адметны погляд на генезіс літаратурных родаў, які грунтаваўся на разуменні цеснай сувязі быту і мастацтва слова: “Эпас і лірыка ўявіліся нам наступствам распаду старога абрадавага хору, драма, у першых сваіх мастацкіх праявах, захавала ўвесь яго сінкрэтызм, моманты дзейства, сказу, дыялога, але ў формах, замацаваных культам, і са зместам міфа, які аб’яднаў мноства анімістычных і дэманічных уяўленняў, якія расплываюцца і ўяўляюцца неабдымнымі. Культывая традыцыя вызначыла большую ўстойлівасць харавой, запатрабавала і пастаянных выканаўцаў: не ўсім дадзена было ведаць разнастайнасць міфаў і абрад, які выконваюцца родам; трымаючыся ў памяці старэйшых, ён пераходзіў у кампетэнцыю прафесійных людзей, жрацоў. Яны ведаюць малітвы, гімны, расказваюць міф ці прадстаўляюць яго; маскі старых прыпадабняльных гульніў служаць новай мэце: у іх выступаюць персанажы рэлігійнага падання, багі і героі, у чаргаванні рэчытатыву, дыялога і харавога прыпева” [3, с. 230]. Агульная схематычная лінія развіцця літаратурных родаў А.М. Весаляўскаму бачылася наступным чынам: “У пачатку руху – рытмічна-музычны сінкрэтызм, з паступовым развіццём у ім элемента слова, тэксту, псіхалагічных і рытмічных асноў стылістыкі.

Харычнае дзейства прыкнела да абраду.

Песні лірыка-эпічнага характару былі першым натуральным вылучэннем з хору і абраду. Пры пэўных умовах дружыннага, ваяўнічага быту яны пераходзяць, у руках саслоўных песняроў, у эпічныя песні, якія цыклізуюцца, спяваюцца, часам дасягаючы формаў эпапеі. Побач з гэтым працягвае існаваць паэзія харавога абраду, якая прымае або не прымае ўстойлівыя формы культуры.

Лірычныя элементы харавой і лірыка-эпічнай песні зводзяцца да груп кароткіх вобразных формул, якія спяваюцца і асобна, спяваюцца і разам, адказваюць найбольш простым запатрабаванням эмацыянальнасці. Там, дзе гэтыя элементы пачынаюць служыць

выяўленню больш складаных і адасобленых адчуванняў, варта не ўпускаяць з-пад увагі культурна-аслоўнае вылучэнне, больш абмежаванае па аб'ёме, але больш інтэнсіўнае па змесце, чым тое, па слядах якога адасобілася эпика; мастацкая лірыка пазнейшая за яе.

І ў гэтую паласу развіцця ўцягваюцца наступныя: абрадавы і культавы харызм, эпика і эпапея і культавая драма. Арганічнае вылучэнне мастацкай драмы з культавай патрабуе, відаць, умоў, якія сышліся толькі аднойчы ў Грэцыі і не даюць падстаў для вывадаў аб непазбежнасці менавіта такой стадыі эвалюцыі” [3, с. 245].

Іншымі словамі, у пачатку паэтычнага развіцця, па Весялоўскаму, ляжыць першабытны сінкрэтызм паэтычных жанраў, гэта значыць, такі стан паэзіі, калі лірыка, эпас, драма яшчэ не вылучыліся з першапачатковага адзінства і сама паэзія не адасобілася ад музыкі і мімічных танцаў. Першабытная народная сінкрэтычная паэзія – гэта песня хору з танцамі і мімічнымі дзеяннямі (гульнёй). На самай ранняй стадыі пануе элемент рытмічны, музычны, слова другаснае, тэкст імправізуецца, забываецца. Змест першабытнай паэзіі дае абрад, які ў сімвалічнай форме ўзнаўляе розныя бакі жыцця першабытнага грамадства. Асабліва ўвага Весялоўскім надавалася вясенняй абраднасці, якая, па меркаванні вучонага, мела важнае значэнне для зараджэння лірыкі і драмы. Далейшае развіццё паэзіі прыводзіць да выдзялення песні з абрадавай сувязі і да дыферэнцыяцыі паэтычных жанраў. Перадумова гэтых працэсаў – вылучэнне асобы з першабытнага калектыву, разлажэнне патрыярхальна-родавага ладу і сацыяльная дыферэнцыяцыя ў грамадстве. Тэзіс Весялоўскага аб дэтэрмінацыі творчасці гістарычна-бытавымі ўмовамі, этнасферай супярэчыў папулярным у першай палове XIX стагоддзя, асабліва ў нямецкай эстэтыцы, ідэям рамантычнай містыфікацыі народнай творчасці.

Фарміраванню эпаса, згодна гіпотэзе А.М. Весялоўскага, папярэднічала вылучэнне з харавога сінкрэтызму ва ўмовах “дружыннага быту” лірыка-эпічнай песні (“кантылены”) са зместам, запазычаным з міфа або легендарнага гістарычнага падання. Такая песня, што нарадзілася па гарачых слядах падзей, трактуе апавядальніцкі матыў у эмацыянальным, лірычным асвятленні. Развіццё эпапеі з лірыка-эпічных кантылен уяўлялася Весялоўскаму не як механічна-рэдакцыйны звод кантылен, а як народны спеў, які не выключаў удзелу індывідуальнай творчасці, але ў межах тыпавага саслоўнага светапогляду. Лірыка, у трактоўцы вучонага, выдзяляецца з эмацыянальна-афектыўнага элемента харавой песні – харавых воклічаў, выгукаў радасці і суму як выяўлення калектывнай эмацыянальнасці. Драма развіваецца з харавога танца і мімічнага абрадавага дзеяння ва ўмовах вызвалення ад абрадавай сувязі, якая прайшла праз стадыю культу. Весялоўскі адрозніваў абрад і культ. Культ, лічыў А. Весялоўскі, немагчымы без сфарміраваных канкрэтных уяўленняў пра розныя боствы. Абрад адбываў род, а культ выконваўся прафесійнымі людзьмі, жрацамі. Вылучэнне драмы з культу звязана з “ачалавечваннем” міфа, з узрастаннем увагі да асобы.

Паралельна з гэтым працэсам адбывалася ператварэнне саліста хору ў прафесійнага песняра або паэта, развівалася самасвядомасць асабістай творчасці, і вылучылася паняцце паэзіі як мастацтва з першапачатковай цеснай сувязі яго з абрадавым актам.

Раздзел “Ад песняра да паэта. Вылучэнне паняцця паэзіі” А. Весялоўскі прысвяціў даследаванню ролі песняра ў гісторыі славеснасці, карэлятыўным суадносінам функцый песняра і паэта, а таксама суадносінам запазычанняў сюжэтаў і арыгінальнай творчасці.

Як і ў многіх папярэдніх працах, навукоўца абараняў тут тэзіс аб уплыве бытавых умоў на змест і характарыстыку вобразнай сістэмы фальклорных і літаратурных твораў.

Логіка навуковага пошуку прывяла Аляксандра Весялоўскага да вываду, што славесная творчасць развівалася ад пачатковых этапаў, дзе роля міфа, падання, традыцыі была вельмі значнай, да больш позніх, сталых перыядаў літаратурнага працэсу з характэрным для іх узростаннем асабовага пачатку.

У раздзеле “Мова паэзіі і мова прозы” А.М. Весялоўскі развіваў раней выказаныя ідэі аб перадумовах і асаблівасцях падабенства герояў і сюжэтаў у розных народаў свету. Ён пісаў: “Назіранні над песнямі розных народаў, якія стаяць па-за колам узаемных уплываў, прыводзяць да вываду, што некаторыя прасцейшыя паэтычныя формулы, супастаўленні, сімвалы, метафары маглі нарадзіцца самастойна, маглі быць выкліканымі тымі ж псіхалагічнымі працэсамі і тымі ж з’явамі рытму. Падабенства ўмоў прыводзіла да падабенства выяўлення; адрозненні бытавых форм, фауны і флоры і г.д. не маглі не адбіцца на выбары вобразаў, але якасці адносін, крыніца сімвалізму, былі тыя ж. Дзе не ведалі сокала, другі драпежнік мог быць сімвалам жаніха, дзяўчына – іншай кветкай там, дзе не цвіце ружа” [3, с. 278–279].

Славесная творчасць, на думку Весялоўскага, полігенетычная, аднак самая важная, вызначальная роля там належыць гістарычна-бытавым рэаліям, што яскрава пацвярджае аналіз сюжэтаў і тэм, зроблены вучоным: “Але калі ў пасляалександраўскую эпоху (маецца на ўвазе Аляксандр Македонскі – В.Б.) аслабела ўсведамленне грэчаскай народнасці, якая выхавала мясцовы эпас і сагу, і на глебе ўсясветнай манархіі, у плынях касмаганізму, цэнтрамі цікавасці сталі не палітычныя, а дамашнія асабістыя адносіны, схемы апавядання пра сябе, пра асабістае гора і шчасце і прызнанне не ўкладваліся ў формы, увекавечаныя паэтычным паданнем, і замест эпаса з’явіўся раман у прозе. Сямейная драма ў прозе была вынікам такога ж пералому ў грамадскіх інтарэсах, як у сярэднія вякі новы змест думкі і пачуцця патрабаваў у раманах брэтонскага цыкла і новых сюжэтаў, і іншай метрычнай формы” [3, с. 298].

Вядомы даследчык нямецкай класічнай літаратуры А.М. Міхайлаў меў усе падставы ўслед за В.М. Жырмунскім і В.Б. Шклоўскім сцвярджаць: “Гістарычная паэтыка, як была яна задумана і не даведзена да канца А.М. Весялоўскім, была паэтыкай гісторыка-этнаграфічнай” [5, с. 46], бо акадэмік Весялоўскі нязменна падкрэсліваў неабходнасць суадносіць літаратуру народа і быт народа.

Вялікую ролю Аляксандр Мікалаевіч адводзіў вывучэнню сюжэтаў твораў. Справа ў тым, што прадстаўнікі традыцыйнага кампаратывізму ў XIX стагоддзі сцвярджалі, што асновай развіцця мастацтва слова выступаюць уплывы і запазычанні, перш за ўсё запазычанні сюжэтаў. Весялоўскі пачаў грунтоўнае даследаванне паэтыкі сюжэтаў у дыяхронным зрэзе дзеля выяўлення месца і ролі сюжэтаў у літаратурным працэсе ўвогуле. “Задача гістарычнай паэтыкі, як яна мне ўяўляецца, – пісаў знакаміты даследчык у “Паэтыцы сюжэтаў”, – вызначыць ролю і межы падання ў працэсе асабістай творчасці. Гэта паданне, наколькі яно датычыцца элементаў стылю і рытмікі, вобразнасці і схематызму прасцейшых паэтычных формаў, служыла некалі выяўленнем збіральнай псіхікі і адпаведных ёй умоў на першых парах развіцця грамадства.

Аднамернасць гэтай псіхікі і гэтых умоў тлумачыць аднамернасць іх паэтычнага выяўлення ў народнасцей, якія ніколі не ўзаемадзейнічалі адна з другой” [3, с. 300].

Весялоўскі звярнуўся да вызначэння радаводнай сюжэта: “Сюжэты – гэта складаныя схемы, у вобразнасці якіх абагульніліся вядомыя акты чалавечага жыцця і псіхікі ў формах бытавой рэчаіснасці, што пастаянна чаргуюцца. З абагульненнем ужо спалучалася і ацэнка дзеяння, станоўчая або адмоўная. Для храналогіі сюжэтнасці я лічу гэту апошнюю ўмову вельмі важнай: калі, напрыклад, такія тэмы, як Псіхея і Амур і Мелюзіна, адлюстроўваюць старую забарону шлюбу паміж членамі аднаго і таго ж татэмістычнага саюзу, то прыміральны акорд, якім завяршаецца Апулеева і падобныя да яе казкі, указвае, што эвалюцыя быту ўжо адмяніла некалі жывы звычай, адсюль і змена казачнай схемы” [3, с. 302]. На думку вядомага спецыяліста ў галіне фальклору, міфалогіі і літаратуры Е. Меляцінскага, у сюжэце пра Амура, Псіхею і Мелюзіну хутчэй за ўсё адлюстроўваецца звычайнае татэмічнае шлюбнае табу. Бясспрэчна, адзін і той жа матэрыял даследавання можа інтэрпрэтавацца па-рознаму; адносна ж згаданага сюжэта пункт погляду А.М. Весялоўскага выглядае больш пераканаўчым, бо грунтоўна аргументуецца прыкладамі.

Весялоўскі хацеў адлюстравач у “Паэтыцы сюжэтаў” шырокую перспектыву стадыяльнай паслядоўнасці ў зараджэнні, відазмяненні і развіцці паэтычных матываў, што ўяўлялі вобразныя абагульненні гістарычнага вопыту чалавецтва на паслядоўных ступенях грамадскага развіцця. Пазнавальны змест першапачатковых апавядальніцкіх матываў, якія сімвалічна выявілі старыя формы быту і рэлігійнай свядомасці, творча раскрываліся вучоным метадамі этнаграфічнай школы англійскага вучонага Э. Лэнга. Па словах Шышмарова, “пытанне пра магчымасці храналагізацыі матываў, якія ўзводзіліся ім (А.М. Весялоўскім – В.Б.) да разнастайных “бытавых асноў”, матывы, якія адлюстроўвалі прымітыўны анімізм, татэмістычныя старажытныя родавыя і сямейныя адносіны (матрыярхат, патрыярхат і да т.п.),” сталі новым словам у літаратуразнаўстве [2, с. 323].

Весялоўскі адным з першых звярнуўся да праблемы суаднесенасці матыву і сюжэта ў фальклорным і літаратурным творы, якая звяртала ўвагу даследчыкаў на працягу XX стагоддзя і не страціла сваёй актуальнасці ў наш час. Вучоны адзначаў: “а) пад матывам я маю на ўвазе прасцейшую апавядальніцкую адзінку, якая вобразна адказвае на патрабаванні першабытнага розуму ці бытавога назірання. Пры падабенстве ці адзінстве бытавых і псіхалагічных умоў на першых стадыях чалавечага развіцця такія матывы маглі стварацца самастойна і разам з тым прадстаўляць падобныя рысы. Прыкладам могуць служыць: 1) т<ак> з<ваная> legends des origines <легенды пра паходжанне>: уяўленне сонца – вокам; сонца і месяца – братам і сястрой, мужам і жонкай; міфы пра заход і ўсход сонца, пра плямы на месяцы і г.д.; 2) бытавыя сітуацыі: выкраданне дзяўчыны жонкі (эпізод народнага вяселля), расстанне (у казках) і да т.п.

в) пад сюжэтам я маю на ўвазе тэму, у якой снуюцца розныя становішчы-матывы; прыклады: казкі пра сонца і яго маці, грэчаскія і малайскія казкі пра сонца-людаеда; казкі аб выкраданні” [3, с. 305]. На жаль, у савецкім літаратуразнаўстве на доўгі час замацавалася паспелаўская дэфініцыя паняцця *сюжэт* як прасторава-часовай дынамікі адлюстраванага пісьменнікам, што спрыяла не высвятленню генезісу сюжэтаў, а найперш вывучэнню іх структуры.

В.М. Жырмунскі так вызначыў уклад А.М. Весялоўскага ў літаратуразнаўства канца XIX стагоддзя: “У яго працах параўнальнае літаратуразнаўства з прыватнай праблемы вывучэння “ўплываў” і “запазычанняў” вырастае ў прынцыповую ўстаноўку даследавання, накіраванага на выяўленне заканамернасцей гісторыка-літаратурнага працэсу ў іх абумоўленасці агульнымі працэсамі сацыяльна-гістарычнага развіцця” [1, с. 84].

У рускай навуцы пра літаратуру ідэі Весялоўскага даследаваліся В.М. Жырмунскім, В.Б. Шклоўскім, У.Ф. Шышмаровым, І.К. Горскім, А.М. Міхайлавым і некаторымі іншымі, тэарэтычная спадчына Весялоўскага ў беларускім літаратуразнаўстве яшчэ чакае свайго належнага асэнсавання. Па-першае, таму што ў працэсе навуковай працы А.М. Весялоўскі нярэдка звяртаўся да даследавання матэрыялаў беларускага фальклору, часта цытаваў народныя песні са зборнікаў У. Дабравольскага і П. Шэйна. Па-другое, у яго былі спецыяльныя работы, заснаваныя на беларускім матэрыяле. Гэта – “Тэтэрызм, пабрацімства і кумаванне ў купальскай абраднасці”; “Беларускія апавесці пра Трышчана, Баву і Атылу ў Пазнанскім рукапісе канца XVI стагоддзя”, “Рускія і вільціны ў сазе пра Тыдрэка Бернскага (Веронскага)”, дзе выказвалася, напрыклад, меркаванне, што германскі эпас запазычаў матывы беларускіх паданняў пра волатаў. Па-трэцяе, у беларускай літаратуры, асабліва ў прозе, відавочны ўплыў этнаграфічна-бытавых пластоў на фарміраванне вобразнай сістэмы, жанрава-стылёвых формаў, што актуалізуе ў сучасны перыяд тэзіс навукоўцы пра дэтэрмінаванасць літаратурнай творчасці гістарычнымі і бытавымі ўмовамі.

У.Ф. Шышмароў слупна заўважыў пра даследчыцкія і навуковыя вартасці А.М. Весялоўскага: “Ён сугестыўны, ён дае больш таго, што хоча, і ў гэтай яго сугестыўнасці яго вялізнае значэнне” [2, с. 323]. Сапраўды, ідэі Весялоўскага атрымалі шырокі розгалас у літаратуразнаўстве, іх развівалі прыхільнікі, вучні і нават апаненты Аляксандра Мікалаевіча. У пачатку XX стагоддзя рускія фармалісты звярнуліся да паглыбленага асэнсавання структуры літаратурных твораў у яе цеснай суаднесенасці са зместам, герменеўтычны, гісторыка-функцыянальны і кампаратыўны метады ў літаратуразнаўстве таксама адштурхоўваліся ад навуковых напрацовак акадэміка Весялоўскага. Перспектывным напрамкам літаратуразнаўства XX – пачатку XXI стагоддзя сталі міждысцыплінарныя ўзаемадзеянні, неаспрэчная выніковасць іх абазначылася ўжо ў працах А.М. Весялоўскага, які грунтоўна абапіраўся на дасягненні сучасных яму лінгвістыкі, фалькларыстыкі, гісторыі, этнаграфіі.

Вывучэнне плёну працы Аляксандра Мікалаевіча Весялоўскага, наспелая неабходнасць далейшага развіцця выказаных ім ідэй набываюць асаблівую актуальнасць у апошні час у сувязі з інтэнсіўнымі працэсамі глабальнай інтэграцыі ў сучасным свеце. У сённяшніх умовах многія вучоныя выказваюць думку, што ў межах навукі пра літаратуру патрэбна развіваць спецыяльны раздзел, у якім бы прадметам асобнага разгляду сталі сродкі нацыянальнай і эстэтычнай ідэнтыфікацыі літаратур, якія выкарыстоўваюць пісьменнікі. Расійскі навукоўца У.М. Захараў, у прыватнасці, піша: “Сярод разнастайных дысцыплін, якія пачынаюцца словам *этна-*, відавочна не хапае яшчэ адной – *этнапаэтыкі*, якая павінна вывучаць нацыянальную адметнасць канкрэтных літаратур, іх месца ў сусветным літаратурным працэсе” [6, с. 9]. Упершыню тэрмін “этнапаэтыка” быў ужыты заснавальнікам “Арганізацыі афра-амерыканскага адзінства” Малькальмам Іксам у 1964 годзе для абазначэння так званай “чорнай эстэтыкі”, прынцыпова проціпастаўленай

Іксам “белай эстэтыцы”. Думаецца, гэты спецыяльны раздзел літаратуразнаўства больш мэтазгодна назваць не этнапаэтыкай, а напрыклад, этналітаратуразнаўствам, бо тэрмін *этнапаэтыка* этымалагічна больш стасуецца з фальклорам, чым з літаратурай. Цяжка не пагадзіцца з У.М. Захаравым, што надзвычай важнай задачай навукі пра літаратуру выступае абагульненне вопыту нацыянальных літаратур у выкарыстанні сродкаў нацыянальнай ідэнтыфікацыі, у прыватнасці ў сённяшнім зменлівым свеце. Адным з такіх важных сродкаў з’яўляецца мастацкі этнаграфізм, гэта значыць, узнаўленне сродкамі прыгожага пісьменства матэрыяльнай і духоўнай культуры народа, носбітамі якой у літаратурных творах выступаюць пэўныя вербальныя артэфакты (апрацоўка фальклору, міфалогіі, апісанне ландшафту, побыту з рэліктавымі элементамі). Прадуктыўным напрамкам сучаснага літаратуразнаўства можа стаць вывучэнне ментальных мадэлей на ўзроўні нацыянальнай ідэнтычнасці літаратур, пісьменніцкіх індывідуальнасцей, асобных твораў, а таксама аналіз аўтастэрэатыпаў (адлюстраваных у літаратурных творах уяўленняў народа пра сябе самога) і гетэрастэрэатыпаў (увасобленых мастацкімі сродкамі ўяўленняў іншых народаў пра нейкі канкрэтны народ) нацыянальнага характару. Дадзены спецыяльны навуковы напрамак дапаможа вызначыць агульныя тыпалагічныя рысы і разнастайнасць формаў, прыняццяў і прыёмаў выкарыстання этнаграфічнага матэрыялу ў літаратурных творах, а спалучэнне кампаратыўнага і кантрастыўнага падыходаў праз даследаванне такіх катэгорый, як змест, форма, прадмет, функцыя, мастацкі метады, жанр, паспрыяе аб’ектыўнаму высвятленню непасрэднага ўнёску канкрэтнай нацыянальнай літаратуры ў развіццё сусветнага літаратурнага працэсу.

Л і т а р а т у р а

1. Жирмунский, В.М. А.Н. Веселовский и сравнительное литературоведение / В.М. Жирмунский // Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1979. – С. 84–136.
2. Шишмарев, В.Ф. История итальянской литературы и итальянского языка. Избранные статьи / В.Ф. Шишмарев. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1972. – 360 с.
3. Веселовский, А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М.: Высш. шк., 1989. – 406 с.
4. Жирмунский, В.М. Историческая поэтика Веселовского / В.М. Жирмунский // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Худож. лит., 1940. – С. 3–37.
5. Михайлов, А.В. Проблемы исторической поэтики в истории немецкой культуры / А.В. Михайлов. – М.: Наука, 1989. – 224 с.
6. Захаров, В.Н. Русская литература и христианство / В.Н. Захаров // Евангельский текст в русской литературе XVIII–XX вв.: Цитата, реминисценция, мотив, сюжет, жанр: сб. науч. трудов: материалы междунар. конф., Петрозаводск, 7–12 июня 1993 г. / Петрозаводский гос. ун-т; редкол.: В.Н. Захаров [и др.]. – Петрозаводск, 1994. – С. 5–11.